WIKIPÉDIA

Friuli nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

A **friuli**, régiesen **furlániai nyelv** (saját elnevezése *il furlan* vagy *la lenghe furlane*, IPA [furˈlaŋ, ˈleŋge furˈlane]) rétoromán dialektus, amelyet az olaszországi Friuli-Venezia Giulia autonóm régióban mintegy 530 000 ember használ kétnyelvűségben az olasszal, és e régióban hivatalosan elismert nyelvi státusszal rendelkezik. Több nyelvjárásra oszlik (középső, északi, délkeleti, nyugati), amelyek főleg a szavak utolsó magánhangzójában különböznek egymástól (a nyelvjárásokban ez lehet *a* és *o* is). A friuli története több ponton homályos; valószínűleg azon vulgáris latin nyelvjárásokhoz kötődik, amelyeket az ókorban a rómaiak által i. e. 181-ben alapított Aquileia tartományban beszéltek. A rétoromán nyelvek közül a friulit beszélik a legtöbben.

A nyelv elkötelezett támogatójának számított Pier Paolo Pasolini filmrendező, akinek édesanyja szintén friuli anyanyelvű volt.

Friuli Furlan	
Beszélik	Olaszország
Terület	Friuli
Beszélők száma	~530 000[1] fő
Nyelvcsalád	Indoeurópai nyelvcsalád → itáliai ág → újlatin nyelvek → nyugati csoport → gallo–ibér ág → galloromán csoport → gallo-rhaetiai alcsoport → rétoromán → **friuli**
Írásrendszer	Latin ábécé
Hivatalos állapot	
Hivatalos	Friuli-Venezia Giulia régió, Olaszország
Nyelvkódok	
ISO 639-1	–
ISO 639-2	fur

A Wikimédia Commons tartalmaz *Furlan* témájú médiaállományokat.

Tartalomjegyzék

Hangtan

Magánhangzók

A friuli nyelvnek az újlatin nyelvek között a megszokottól eltérő sajátossága, hogy a magánhangzók hosszúságának fonológiai szerepe van. Így tehát 5 pár magánhangzót találunk: /a e i o u/ és /aː eː iː oː uː/. A hangsúlyt csak akkor jelölik, ha az utolsó szótagra esik (egyszótagú szavak esetében pedig jelentésmegkülönböztetés céljából): tompa ékezettel (`), ha a hangsúlyos magánhangzó rövid, és kúpos ékezettel (^), ha az hosszú. A hosszú magánhangzók jelentésmegkülönböztetésre képesek, például: *lat* ’tej’ és *lât* ’tó’, *mil* ’ezer’ és *mîl* ’méz’, stb. A magánhangzókat minden helyzetben tisztán ejtik (beleértve a szóvégi *e*-t is), mint a spanyolban. Az újlatin nyelvekhez hasonlóan a friuliban is megtalálhatóak a kettőshangzók, például *guant* ’kesztyű’, *piel* ’bőr’, *o soi* ’vagyok’, *ruede* ’kerék’, *taule* ’asztal’ stb.

Mássalhangzók

A mássalhangzók és írásképük az olaszéhoz hasonlóak, néhány kiegészítéssel: a *ç* magyar cs hangot jelöl mély magánhangzók *(a, o, u)* és mássalhangzók előtt, valamint a szó végén; az *ss* ejtése egyszerű sz, míg a magánhangzók közötti *s* z-nek hangzik; ugyanakkor a *z* háromféle hangot is jelölhet: magyar c-t [ʦ], magyar dz-t [ʣ], illetve magyar dzs-t [ʤ]. Az újlatin nyelvektől eltérően a friuliban létezik ezen kívül a ty [c] és gy [ɟ] hang is, amelyeket a *cj* és a *gj* betűkapcsolatok jelölnek; ezek természetesen ugyanúgy fonémáknak számítanak (tehát nem csupán a /j/ ejtésváltozatai, mint a spanyolban). Megtalálható még az ábécében a *j*, a magyaréval azonos hangértékben (tehát nem zs-nek ejtik, ahogy a franciában vagy a portugálban).

Nyelvtani jellemzők

Alaktan

A friuli nyelvtana általánosságban nem tér a többi újlatin nyelvétől, azonban vannak egyedi sajátosságai. Mint az újlatin nyelvekben általában, a főnevek hím- és nőneműek lehetnek: a hímnemű főnevek végződése az esetek többségében mássalhangzó vagy -*i* (ritkán -*o)*, a nőneműeké pedig -*e*; szintén ezt az alakot veszik fel a melléknevek is: például *furlan/furlane* ’friuli’ (férfi/nő). A hímnemben zöngétlen mássalhangzóra *(p, t, c, f)* végződő melléknevek végződései nőnemben: -*be, -de, -cje/gje/che/ghe, -ve*.

A határozott névelő a sztenderd nyelvváltozatban hímnemben egyes számban *il* (nyelvjárásban lehet *el* vagy *al* is), többes számban *i* (mint az olaszban); nőnemben *la* és *lis*. Az *il* és a *la* magánhangzóval kezdődő szó előtt egyaránt *l’* alakot ölt. A határozatlan névelők: *un, une*.

A többes szám képzése mássalhangzóra, -*i*-re vagy -*o*-ra végződő szavaknál -*s* hozzáadásával történik, az -*e* végződésű szavaknál pedig -*is*. Példák: *man/mans* (kéz/kezek), *gjat/gjats* (macska/macskák), *libri/libris* (könyv/könyvek), *piel/piels* (bőr, bőrök), *treno/trenos* (vonat/vonatok); *taule/taulis* (asztal/asztalok), *cjase/cjasis* (ház/házak), *scuele/scuelis* (iskola/iskolák), *sisteme/sistemis* (rendszer/rendszerek), stb. A -*t*-re végződő szavak többes számában a *t* általában kiesik a kiejtésben, tehát a *gjat* [ˈɟat] ’macska’ többes számú alakjának: *gjats* ejtése inkább [ˈɟas]. Az -*l*, illetve -*li* végződésű hímnemű szavak többes száma rendhagyó: az *l* vagy *li* helyére *i* kerül; például *voli/voi* (szem/szemek) *cjaval/cjavai* (ló/lovak), stb. Néhány -*t* végződésű főnév többes számának képzése a -*t* palatalizációjával történik: például *dint/dincj* [ejtsd: dint/dinty] (fog/fogak). Az egyes számban -s-re végződő szavak többes számú alakja változatlan: *vues* (csont/csontok), *pes* (hal/halak), *mês* (hónap/hónapok).

A fontosabb elöljárószók: *a* (’-nak/nek’), *di* (’-ból/ből’ vagy birtokviszony), *in(ta)* (’-ban/ben’), *par* (’-ért, miatt’, ’célból’), *su* (’-ról/ről’), *cun* (’-val/vel’). Az elöljárók a névelőkkel összevont alakokat képeznek:

+	il	i	la	lis
di	dal	dai	de, da la	des, da lis
a	al	ai	ae, a la	aes, a lis
in(ta)	intal, tal	intai, tai	inte, te, inta la	intes, tes, inta lis
par	pal	pai	pe, par la	pes, par lis
su	sul	sui	su la	su lis
cun	cul	cui	cu la	cu lis

A személyes névmások hangsúlyos alakjai: *jo, tu, lui / jê, nô, vô, lôr* (a gyenge vagy ún. pleonasztikus alakokat lásd később).

Mondattan

A friuli egyik jellegzetessége (amely szintén megtalálható a velencei nyelvben), hogy a mondat alanyát a személyes névmás hangsúlytalan alakjával – ún. *klitikus* vagy *pleonasztikus* névmás – az ige előtt, kérdő és felkiáltó mondatoknál pedig az ige végéhez kapcsolva megismétlik. Például: *Il furlan **e je** une lenghe romanze.* ’A friuli egy újlatin nyelv.’ (szó szerint: „A friuli, ő van egy újlatin nyelv”); *Jo **o soi** furlan, **o ven** di Udin.* ’Én friuli vagyok, Udinból jövök/származom.’ (szó szerint: „Én, én vagyok friuli, én jövök Udinból”). A klitikus névmás kérdő és felkiáltó/megszólító (vagy óhajtó) mondatokban más alakot vesz fel: például *Lui al va* (’ő megy’) de: *Lui va**ial**?* (va-ial) ’Megy ő?’.

Az igék négyféle ragozási csoportba sorolhatók a főnévi igenév végződése alapján, amely lehet *-â, -ê, -i, -î* (a latin *-āre, -ēre, -ĕre, -īre* végződésekből). A létige, *jessi* ragozása: *(jo) o soi, (tu) tu sês, (lui) al è / (jê) e je, (nô) o sin, (vô) o sês, (lôr) a son*. Példa rendes ige ragozására: *fevelâ* ’beszélni’; *o feveli, tu fevelis, al/e fevele, o fevelìn, o fevelais, a fevelin.*

Nyelvi példák

Számok

A friuli tőszámnevek 1-től 10-ig a következők:

> *un* (hímnem) */ une* (nőnem), *doi* (hímnem) */ dôs* (nőnem), *trê, cuatri, cinc, sîs, siet, vot, nûf, dîs*.

Szövegminta

Idézet az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából:

> „**Ducj i oms a nassin libars e compagns come dignitât e derits. A an sintiment e cussience e bisugne che si tratin un culaltri come fradis.**”
> *„Minden ember szabadon és egyenlőnek születik méltóságban és jogban. Ésszel és lelkiismerettel bírnak, és egymással testvériesen kell bánniuk.”*

Társalgási példa

Friuli	Magyar
Mandi! Jo mi clami Jacum.	Szia! A nevem Jakab.
Vuê al è propite cjalt!	Ma valóban meleg van!
O scugni propite lâ cumò. Ariviodisi!	Nekem most tényleg mennem kell. Viszlát!
No pues vignî fûr cun te usgnot, o ai di studiâ.	Nem tudok elmenni veled ma este, tanulnom kell.

Források

- *A világ nyelvei.* Fodor István főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1999. ISBN 9630575973
- Paola Benincà, Laura Vanelli, *Linguistica friulana*, Unipress, Padova, 2005.
- Franc Fari (cur.), *Manuâl di lenghistiche furlane*, Forum, Udine, 2005.
- Giuseppe Francescato, *Dialettologia friulana*, Società Filologica Friulana, Udine, 1966.
- Giovanni Frau, *I dialetti del Friuli*, Società Filologica Friulana, Udine, 1984.
- Sabine Heinemann, *Studi di linguistica friulana*, Società Filologica Friulana, Udine, 2007.
- Carla Marcato, *Friuli-Venezia Giulia*, Laterza, Roma - Bari, 2001.
- Georg Pagitz: *Friaulisch Wort für Wort*, Bielefeld, Reise Know-How, 2007.
- Piera Rizzolati, *Elementi di linguistica friulana*, Società Filologica Friulana, Udine, 1981.
- Paolo Roseano, *La pronuncia del friulano standard: proposte, problemi, prospettive (https://web.archive.org/web/20170630065738/http://prosodia.upf.edu/home/arxiu/publicacions/roseano/CeFastu_007_034_Roseano.pdf)*, Ce Fastu?, LXXXVI (2010), n. 1, p. 7-34.
- Federico Vicario (cur.), *Lezioni di lingua e cultura friulana*, Società Filologica Friulana, Udine, 2005.
- Federico Vicario, *Lezioni di linguistica friulana*, Forum, Udine, 2005.

Jegyzetek

1. *Eurominority / Friuli* (https://web.archive.org/web/20140106032246/http://www.eurominority.eu/version/eng/minority-detail.asp?id_minorities=90) (HTML). [2014. január 6-i dátummal az eredetiből (http://www.eurominority.eu/version/eng/minority-detail.asp?id_minorities=90) archiválva]. (Hozzáférés: 2014. január 5.)

Kapcsolódó szócikkek

- Ladin nyelv
- Romans nyelv
- Galloromán nyelvek

További információk

- Ethnologue (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=fur) adatok a friuli nyelvről
- A hivatalos friuli helyesírás (https://web.archive.org/web/20060222123526/http://www.provincia.udine.it/p2k/Home/Ente/Uffici/Istituzionale/Promozione%20delle%20idenit_/Lingua%20Friula

na%20e%20altre%20Lingue%20Minoritarie/Imparare%20il%20Friulano/~Grafia%20friulana%20normalizzata_doc/_cvt.pdf)

- Lenghe.net – Friuli–olasz kétnyelvű online magazin (https://web.archive.org/web/20121212234430/http://www.lenghe.net/)
- Online friuli magazin és anyagok (http://www.friul.net/)
- Friuli nyelvlecke kezdőknek (https://web.archive.org/web/20160305202157/http://www.reocities.com/CollegePark/union/1702/course.html)
- Societat Filologjiche Furlane (http://www.filologicafriulana.it/) – Friuli Nyelvi Egyesület
- A Firefox friuli nyelven készült verziója (http://www3.sympatico.ca/rpontisso/firefoxfurlan.htm)
